

osiągnięcie, jeżeli się zważy trudności, jakie towarzyszyły pracom porządkowania. Nie sprzyjały też warunki atmosferyczne, surowa zima, brak opału przy ogrzewaniu piecowym. Ponadto wiele trudności wynikało z faktu bogacenia się TNP w dzieła sztuki. Nasuwa się pytanie — tyle strat — zniszczenia i raptem bogacenie się. Tak! Wyżej wspomniałem o przywiezionych przez Niemców książkach i archiwaliach radziwiłłowskich z Nieświeża i Zegrza. Otóż oprócz wymienionych skarbów książkowych przywieziono prawdziwe dzieła sztuki oraz kopie portretów Radziwiłłów w ramach dużych rozmiarów — zdobiących dziś ściany klatki schodowej domu nr 8 przy pl. Narutowicza. Ponadto Urząd Wojewódzki w Warszawie przydzielił Towarzystwu dzieła sztuki stosowanej, grafiki, różne utensylia z miedzi i brązu przywiezione ze Wschodu, a należące do ambasadora polskiego w Japonii w latach międzywojennych. Rozmieszczenie tych zbiorów wymagało nie lada pomysłowości wobec braku odpowiednich warunków lokalowych.

Toteż po pierwszej wystawie *Caprichos Goyi*, urządzono w maju 1946 roku ekspozycję pod tytułem: „Rękopis-Książka-Druk-Oprawa” (możliwe, że porządek w tytule był inny). Właśnie ta wystawa miała duże powodzenie, co uwy-

datniały karty Księgi Pamiątkowej. Do najliczniej zwiedzających ową wystawę należały szkoły powszechne (dzisiejsze podstawowe) i co ciekawsze z powiatu kutnowskiego. Wystawa trwała tydzień i cieszyła się dużym powodzeniem u młodzieży szkolnej i dorosłych.

Spoglądając wstecz z odległości czterdziestu lat, opierając się na danych wymienionych na kartach „Księgi Pamiątkowej”: 26 IX 1938, 29 V 1939, 12 II 1945, 17 X 1945, 26 VI 1946 roku, można i należy wyciągnąć wnioski, które mówią o trudnościach przed jakimi stanęli ci, którzy od pierwszych dni po wyzwoleniu Płocka podjęli dzieło odbudowy Biblioteki im. Zielińskich i możliwie rychłego jej uruchomienia, co było połączone z ogromnymi trudnościami oraz dzieło wznowienia funkcji obydwu działów w Muzeum po likwidacji zniszczeń okupacyjnych.

Dzięki ofiarnej, bezinteresownej i rzetelnej pracy, mającej na celu — przez uruchomienie wszystkich placówek Towarzystwa Naukowego Płockiego, Biblioteki im. Zielińskich i Muzeum — służenie Ojczyźnie.

I tak Towarzystwo Naukowe Płockie, po przejściu przez ponury okres zbrodni hitlerowskich, wznowiło swoją działalność, którą żyje, wzrasta i krzepnie w mocy.

KAJETAN DOBROSIELSKI

Wybrane problemy okupacji i konspiracji na terenach powiatu sierpeckiego (1939 — 1945)

W latach krwawej, trwającej przeszło pięć lat, okupacji hitlerowskiej, Ziemia Sierpecka znalazła się w granicach obszarów wcielonych do Rzeszy Niemieckiej, wchodząc w skład Prowincji Prusy Wschodnie, rejencji ciechanowskiej (Regierungsbezirk Zichenau)¹. Powierzchnia ówczesnego powiatu, w skład którego wchodziły trzy miasta (Raciąż, Sierpc i Żuromin) oraz trzynaście gmin (Białyszewo, Biezuń, Borkowo, Gójsk, Gradzanowo, Gutkowo, Kosemin, Koziębrowy, Lisewo, Raciąż, Rościszewo, Stawiszyn i Żuromin), wynosiła 1 177,5 km² i zamieszkiwało ją 83 038 obywateli (Sierpc liczył wówczas 10 051 mieszkańców).

Na ziemiach wcielonych do Rzeszy już od pierwszych dni polityka okupanta była niezwykle krwawa i bezwzględna. Działem bez-

pieczeństwa na terenie Prus Wschodnich, w tym i rejencją ciechanowską, kierował inspektor Policji Bezpieczeństwa i SD w Królewcu. Główna placówka gestapo rejencji ciechanowskiej mieściła się w Płocku z filią w Ciechanowie. W pozostałych powiatach działały ekspozytury „Sipo” bądź „Schupo”. Cały teren rejencji pokrywała sieć posterunków policji obronnej gmin (Gemeinde Schutzpolizei) w składzie 5 do 8 żandarmów (powiatowe około 30). Siły te uzupełniały posterunki policji kolejowej w Działdowie, Mławie, Nasielsku, Płocku, Płońsku, Przasnyszu, Sierpcu oraz kilka kompanii policji pomocniczej (tzw. Hilfspolizei), wachmani z więzień i obozów pracy, członkowie Arbeitsdienstu, a także koloniści niemieccy zobowiązani do współpracy z policją². Wydawane wówczas przez okupanta

ustawy pozbawiały wszelkiej własności Polaków zamieszkujących te tereny (m.in. 17 września 1940 roku ukazało się rozporządzenie Göringa w sprawie mienia obywateli państwa polskiego zawierające stwierdzenie, że tak na terenie Rzeszy jak i na ziemiach do niej wcielonych, majątek obywateli państwa polskiego ulega konfiskacie, z wyjątkiem tych osób, które posiadają obywatelstwo niemieckie)³, sankcjonowały jednocześnie rabunek mienia polskiego. Gospodarstwa należące do Polaków, zwłaszcza większe i dobrze prosperujące, oddawano kolonistom niemieckim sprowadzanym z Niemiec bądź z krajów nadbałtyckich. Dotychczasowych właścicieli tych gospodarstw wywożono na przymusowe roboty do Rzeszy bądź kierowano do Generalnej Guberni. Ogółem w czasie okupacji na przymusowe roboty z powiatu sierpeckiego wywieziono 9 372 osoby, wysiedlono zaś ze stałego miejsca zamieszkania 5 345 obywateli⁴.

Sytuację na tych terenach pogarszał fakt wprowadzenia wielu zarządzeń, m.in. ograniczających swobodę poruszania się, zakaz przechodzenia z jednej gminy do drugiej bez posiadania odpowiedniej przepustki wydanej przez niemieckiego komisarza gminnego, a z jednego powiatu do drugiego bez zezwolenia od landrata.

Likwidacji uległo polskie szkolnictwo, ośrodki i instytucje kulturalne. Wprowadzono przy tym cały system ograniczeń, nakazów (m.in. poniżający obowiązek kłaniania się każdemu spotkanemu Niemcowi) i zakazów. Późną jesienią 1939 roku przeprowadzono rejestrację ludności polskiej połączoną z wydawaniem dowodów osobistych (popularnie zwano je „palcówkami”).

Wyrazem polityki eksterminacyjnej było tworzenie na terenach powiatu sierpeckiego, począwszy od końca 1940 roku, obozów pracy przymusowej (Polik, Lisewo Duże, Czartownia, Raciąż i Gozdowo); czynne było także więzienie w Sierpcu. Miejscową ludność mordowano także w gestapo, w hitlerowskich obozach i więzieniach: w Działdowie, Pomiechówku i Stutthofie.

Na temat polityki okupanta na ziemiach wcielonych do Rzeszy, w tym i powiatu sierpeckiego, w raportach Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej podawano liczne przykłady zakazów ustanowionych dla Polaków. W informacji bieżącej nr 11/36 z 18 marca 1942 roku zaprezentowano dość szeroki ich wachlarz, zabraniając m.in.:

- „1. Uczęszczać do kościoła i odbywać praktyk religijnych;
2. Brać udział w życiu zbiorowym, społecznym i zawodowym;
3. Używać publicznie języka polskiego;
4. Uczęszczać do teatrów, muzeów, bibliotek, na widowiska, koncerty, wystawy i do większości kin;
5. Uczyć się w szkołach publicznych i prywatnie;

6. Wykonywać praktyki w wolnych zawodach (z wyjątkiem nielicznych lekarzy);
7. Uczęszczać do parków miejskich, siadać na ławkach ulicznych;
8. Odwiedzać restauracje, kawiarnie itp.;
9. Uczęszczać do większych zakładów fryzjerskich;
10. Nabywać ubrań i obuwia z wyjątkiem odzieży roboczej i obuwia drewnianego;
11. Jeździć koleją bez przepustek trudnych do zdobycia;
12. Korzystać z pociągów pośpiesznych, autobusów, dorożek;
13. Jeździć rowerem, z wyjątkiem robotników udających się do odległych miejsc pracy;
14. Posiadać własną nieruchomość;
15. Korzystać z urządzeń sportowych, używać łodzi, kajaków i sportu wodnego;
16. Odwiedzać miejscowości lotniskowe;
17. Posiadać fotoaparaty, radio, gramofon, płyty;
18. Wchodzić do sklepów poza godzinami wyznaczonymi dla Polaków;
19. Nabywać towary kolonialne, importowane;
20. Zajmować stanowiska kierownicze w pracy”⁵.

Uzupełnieniem do tej charakterystyki istotnego ograniczania warunków egzystencji Polaków — mieszkańców rejencji ciechanowskiej, stanowi raport szefa BliP na Północne Mazowsze z kwietnia i maja 1944 roku. Pisał on między innymi:

- „1. Handel wewnętrzny znajduje się prawie całkowicie w rękach niemieckich. Ceny od początku niezmiennie. Wolny handel, będący przywilejem Polaków tropiony i bardzo surowo karany. Ceny na wolnym rynku: 100 kg żyta — 60 RM, pszenicy — 120 RM, ziemniaków — 35 RM, 1 kg mąki chlebowej — 4 RM, pszennej — 8 RM, słoniny, cukru — 30 RM, 1 kg wełny gremplowanej — 250 RM, 1 m płótna lnianego — 35 RM, pantofle męskie — 300—400 RM, buty z cholewami — 1200—1500 RM. Coraz więcej zaczyna rozwijać się handel wymienny.
2. Bezrobotnych nie ma. Czas pracy od 10—12 godzin. Za godzinę płacą 34—43 Rpf. Żadnych dodatków poza tym.
3. Aprowizacja ludności miejskiej bardzo słaba. Przydziały kartkowe bardzo słabe: 6 kg chleba, 20 dkg cukru, 40 dkg marmolady, 30 dkg kaszy jęczmiennej, 125 g ersatz kawy i 24 dkg oleju oraz 12 kg ziemniaków — oto miesięczny kontyngent dla człowieka.
4. Zdrowotność coraz słabsza — rodzi się przeciętnie 3%, umiera 2,5%, przyrost naturalny — 0,7%. W porównaniu z rokiem poprzednim, przyrost naturalny obniżył się z 1 do 0,7%. Spadek ten daje się zauważyć od 3 lat. Przyczyna, zakaz zawierania małżeństw, ciężkie warunki materialne i mieszkaniowe, brak opieki i pomocy lekarskiej oraz jaskrawe obniżenie sto-

py życiowej społeczeństwa polskiego. Szpitale przepełnione są chorymi. Brak lekarzy i lekarstw. Przyjmowanie chorych odbywa się tylko w ambulatoriach, praktyka zabroniona.

5. Opieka społeczna nie istnieje w zasadzie, można do niej zaliczyć opiekę lekarską, zarejestrowanych w Arbeitsamtach, pracujących oraz ubezpieczenia od wypadków.⁶

Eksterminacja ludności polskiej przybierała różne formy: bezpośrednie likwidacje, obozy pracy przymusowej, wywłaszczenia, wysiedlenia, wywózki na roboty przymusowe, zakaz zawierania małżeństw, racjonowanie żywności, odzieży, kontyngenty, zakaz nauczania, zgromadzeń, zwalczanie religii, grabież bibliotek, likwidacja Żydów itp. Generalnie niemieckie prawo cywilne i karne traktowało Polaków — mieszkańców terenów wcielonych do Rzeszy, jak helotów⁷.

Pierwszej większej egzekucji publicznej dokonano w Sierpcu na 42 Polakach w 1940 roku w rocznicę rozpoczęcia drugiej wojny światowej. Realizując politykę likwidacji inteligencji i narodu polskiego, aresztowano kilkaset osób, w tym 2 kwietnia 1940 roku 22 nauczycieli, z których tylko czterech ocalało. Przystąpiono również do niemieczenia nazw polskich miejscowości (np. Sierpc — Siechelberg, Żuromin — Görzen).

Polityka okupanta ograniczania i eksploatacji gospodarczej oraz wzrastający terror w imię zasad eksterminacji narodu polskiego spotkały się z kontrakcją społeczeństwa i prowadziły do samorzutnego powstawania szerokiej fali ruchu oporu i tworzenia załączków organizacji konspiracyjnych, obejmujących wszystkie klasy i warstwy społeczne.

Już na przełomie listopada i grudnia 1939 roku powołano do życia Chłopską Organizację Wolności „Raclawice”, kierowaną przez byłych działaczy Centralnego Związku Młodej Wsi „Siew”⁸, której rozwój organizacyjny na terenach powiatu sierpeckiego był dość szybki. Dorobek „Raclawic” w okresie od maja do sierpnia 1940 roku w pełni wykorzystano przy organizacji Stronnictwa Ludowego „Roch”. Na terenach woj. warszawskiego już w okresie od marca do sierpnia 1940 roku dokonano organizacyjnego włączenia „Raclawic” do działalności konspiracyjnej SL „Roch”. Rozpoczął się wówczas proces powoływania powiatowych kierownictw „Rocha”. Na terenach gmin i wsi rozbudowywano tzw. trójki lub piątki oraz nawiązywano kontakty z działaczami spoza organizacji z zadaniem pozyskania ich dla działalności konspiracyjnej.

Ze względu na poważne różnice w pracy podziemnej na terenach Generalnego Gubernatorstwa i obszarach włączonych do Rzeszy oraz znaczne trudności w utrzymywaniu kontaktów organizacyjnych z władzami wojewódzkimi SL „Roch”, w maju lub czerwcu 1940 roku powołano wyodrębniony podokręg

dla północnego Mazowsza pod kryptonimem „Reich”. W czerwcu 1943 roku dokonano zmiany tego kryptonimu na „Wkra”. W skład tegoż podokręgu wszedł powiat sierpecki. Kierownictwo powiatowe „Rocha” powołano tutaj już w czerwcu 1940 roku, w miesiąc po zebraniu zwołanym w Chraponi w mieszkaniu Wypyszyskich, w którym uczestniczyli również Antoni Załęski „Torf”, wówczas członek kierownictwa SL podokręgu „Wkra”, Jan Kowalski „Wierzba”, przewodniczący SL podokręgu „Wkra” oraz Tadeusz Kuligowski „Cham” — nauczyciel z powiatu mławskiego, członek kierownictwa „Rocha” podokręgu „Wkra”. W skład wyłonionego wówczas kierownictwa politycznego Stronnictwa na powiat sierpecki weszli: Antoni Ciesiński „Topór” ze Stawiszyna, któremu powierzono funkcję przewodniczącego, Kazimierz Krajczyński „Kozik” z Raciąża oraz Józef Ziębicki „Wilga” z Glinek. W połowie 1943 roku w skład kierownictwa wszedł Józef Makowski „Środa” z powiatu mławskiego, który zamieszkał w Kocewie pod nazwiskiem Czyżewski. Został on wówczas przewodniczącym trójki powiatowej.

Nieco później, bo w pierwszej połowie 1940 roku, na terenach powiatu sierpeckiego rozpoczęła ożywioną działalność Związek Rad Robotniczo-Chłopskich. Nawiązywał on do dorobku ideowego KPP. Jego przewodniczącym został Julian Wieczorek. Związek postanowił wydawać pismo pod nazwą «Sierp i Młot»; od tego tytułu przyjęła się później popularna nazwa organizacji. Program ZRRCh ukazał się na początku 1941 roku w broszurze pod zakonspirowanym tytułem *Co siać aby zbierać bogate plony*. Deklaracja określała wojnę jako imperialistyczną, za wybuch której obarczano odpowiedzialnością zarówno III Rzeszę jak i Francję oraz Anglię⁹. Pierwsze zebranie organizacyjne „Sierpa i Młota” odbyło się w lutym w mieszkaniu J. Sobieskiego w Bombalicach, trzecie zaś w Grąbcu. Postanowiono wówczas rozszerzyć działalność organizacji i powołać komitety w powiatach: sierpeckim, płockim i w Płocku. Obok najstarszych działaczy — J. Wieczorka (radykalny działacz ludowy) i Z. Wolskiego (nauczyciel) obecnych na zebraniu organizacyjnym w Warszawie w maju 1940 roku, w spotkaniu udział wzięli: Feliks Peda z Grąbca, Bolesław Lewandowski z Zawidza, Lucjan Markowski z Białyszewa, Antoni Sulkowski z Podlesia, Henryk Kuciński z Sierpca, Czesław Małkowski, Feliks Majdak i inni. Komitet Okręgowy ZRRCh powołano późną jesienią 1940 roku w Bombalicach na zebraniu aktywu z Płocka oraz powiatów płockiego i sierpeckiego (w naradzie tej uczestniczyli m.in.: F. Majdak, J. Orliński, Cz. Małkowski, T. Kufel, L. Piotrowski). Przewodniczącym wybrano F. Majdaka, członkami zaś Z. Wolskiego, J. Orlińskiego, B. Lewandowskiego, L. Piotrowskiego i Cz. Małkowskiego. Trudne warunki atmosferyczne uniemożliwiły przybycie delegatów z powiatów: gostynińskiego, płoń-

skiego i rypińskiego, dla których zarezerwowano miejsca w Komitecie¹⁰. Przewodniczącym utworzonego wkrótce Komitetu Powiatowego w Sierpcu został F. Peda, członkami zaś Jan Skudlarski i Jan Pejta. Bolesław Lewandowski został członkiem Komitetu Okręgowego, gdzie wraz z Cz. Małkowskim był odpowiedzialnym za tworzenie Milicji Ludowej¹¹.

Na terenach powiatu sierpeckiego w okresie ożywionej działalności konspiracyjnej „Sierpa i Młota” funkcjonowało kilka jego kół, mianowicie:

1. Miasto Sierpc (Jan Skudlarski, Kazimierz German, Józef Kwaśniewski, Herman Joński i Feliks Soldek),
2. Białyszewo (Lucjan Markowski, Czesław Małkowski, Jan Szczepkowski, Szczepan Popis, Zygmunt Wolski, Maciejewski, Jakubiak i Suska),
3. Zawidz (Bolesław Lewandowski, Stanisław Lewandowski, trzy rodziny Pejtów, Michał Paprocki, Jan Drozd, Jan Poweńko, Antoni Zbrojewski),
4. Gójsk (Antoni Sulkowski),
5. Gozdowo (rodzina Płachtów, Jan Koługa, Józef Tokarski, Franciszek Szewczyk, Franciszek Jankowski),
6. Biezuń z siedzibą w Maku (Julian Filarski, Kozłowski, Włodarski, Szczepan Kowalkowski). Jego członkowie utrzymywali kontakty z powiatem rypińskim.

Przełomem w działalności konspiracyjnej był najazd Niemiec hitlerowskich na Związek Radziecki i utworzenie 5 stycznia 1942 roku Polskiej Partii Robotniczej.

Zebranie działaczy „Rocha” z powiatu sierpeckiego poświęcone omówieniu nowej sytuacji politycznej zwołano już w lipcu 1941 roku. Zorganizowano w terenie kilka punktów kontaktowych kierownictwa powiatowego, m.in. u Kazimierza Krajczyńskiego w Raciążu, K. Grabowskiego w Stawiszynie, Antoniego Gnypa w Sadłowie, Franciszka Wilkowskiego w Kraszewie Czubakach i Władysława Mazuchowskiego w Kraszewie Podgórnym. Dość szybko rozbudowano sieć kół gminnych SL w terenie. Do jesieni 1940 roku udało się powołać 11 gminnych kierownictw tej organizacji, w których funkcję przewodniczących sprawowali: w Bieżuniu — Roman Gnyp „Chmura” z Sadłowa, Borkowie — Jan Kowalski, Gójsku — Jan Rybicki, Koseminie — Jan Serwański „Czarny” z Zawidza, Koziębrodach — Aleksander Ulanowski „Klon” z Bud Piasecznych, Lisewie — Józef Piusiński, Raciążu — Kazimierz Krajczyński „Kozik” z Raciąża, Siemiątkowie — Tadeusz Wypyszyński „Borsuk” z Chraponi, Rościszewie — Marian Ambor, Sławęcinnie — Antoni Ciesiński „Topór” ze Stawiszyna, Żurominie — Wacław Kapela „Luty” z Woli Kleczewskiej. Nie udało się powołać kierownictwa „Rocha” w gminie Białyszewo. Tam bowiem rozwijała się i umacniała swoją działalność organizacja „Sierp i Młot” i najbardziej aktywni działacze weszli w jej szereg.

Od lata 1940 roku w ramach ruchu ludowego przystąpiono do tworzenia formacji zbrojnej Chłopska Straż („Chłostr”), przemianowaną później na Bataliony Chłopskie. Na terenach woj. warszawskiego Komendę Okręgu II BCh powołano na przełomie 1940/1941 roku na czele ze Stefanem Pawlowskim „Jan Grabowiec”, natomiast komendę obwodu sierpeckiego, oznaczonego numerem 11 a, powołano w 1941 roku. W jej skład weszli: Kazimierz Kuligowski „Ful” — komendant do 1943 roku, a następnie do stycznia 1945 roku Stanisław Byber „Wrzos”; zastępca komendanta — Kazimierz Grabowski „Grabina”, Jan Ostrowski „Czarny” — szef wyszkolenia, Stefan Strach „Lis” — szef informacji, Kazimierz Krajczyński „Kozik” — szef finansowo-gospodarczy, Karol Kuligowski „Lepski” — szef łączności i kolportażu, Roman Gnyp — szef propagandy i szef Oddziałów Specjalnych, tworzonych w początkach 1943 roku, które miały prowadzić akcje dywersyjne, Aleksander Ulanowski „Klon”. W poszczególnych gminach powołano także komendantów gminnych. Funkcję tę pełnili: w Bieżuniu Stanisław Kamionka, zastępca Tadeusz Cywiński (obaż z Sadłowa), w Gutkowie Leon Krajczyński „Lemiesz”, zastępca Tadeusz Nidzgorzski „Dąb”, w Koziębrodach Jan Ostrowski „Czarny” z Bud Koziębrodzkich, zastępca Franciszek Puszcz „Lancet”, w Koseminie Michał Dymkowski „Cyk”, w Siemiątkowie Józef Keczmer z Nowej Wsi, a od sierpnia 1944 roku Czesław Grabowski „Ponury”, w Raciążu Stefan Zaremba „Cham”, a od 1943 roku Kazimierz Krajczyński „Kozik”, w Sławęcinnie Kazimierz Grabowski „Grabina”.¹² Ogółem w latach 1940—1944 na terenach sierpeckiego powołano 94 placówki wiejskie BCh, skupiające około 950 członków. Dysponowały one 21 plutonami oraz 4 Oddziałami Specjalnymi liczącymi 37 członków. Oddziały BCh w tym okresie przeprowadziły 64 akcje przeciwko okupantowi. W latach okupacji hitlerowskiej zginęło 68 bechowców.¹³

Organizacją autonomiczną, działającą w ramach ruchu ludowego, był powołany w lutym 1942 roku przez Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego — Ludowy Związek Kobiet, który w woj. warszawskim rozpoczął pracę dopiero wiosną 1943 roku. Zadaniem Związku było włączenie kobiet wiejskich do walki z Niemcami oraz prowadzenie wśród nich pracy kulturalno-oświatowej i ideowo-wychowawczej. Na terenach powiatu sierpeckiego w skład powiatowego kierownictwa LZK weszły: Czesława Ulanowska jako przewodnicząca oraz Sabina Radzymińska „Czajka” z Sadłowa i Helena Strach „Dziewanna” ze Sławęcina. Kierownictwa gminne powołano jedynie w trzech gminach.

W działalności zbrojnej oddziały BCh i funkcjonujące w jego ramach Oddziały Specjalne, ze względu na poważne braki w uzbrojeniu, nie prowadziły zakrojonej na szeroką skalę akcji zbrojnej, aczkolwiek i w tej dziedzinie

zanotowano pewne sukcesy. Spośród 64 akcji zbrojnych przeciwko okupantowi, na uwagę zasługują m.in. zlikwidowanie w czerwcu 1944 roku przez Oddział Specjalny Zygmunta Gdańskiego „Burty” niebezpiecznego agenta gestapo w Budach Koziębrodzkich, poszukiwanego dwa lata przez Armię Krajową, AL i BCH, denuncjatora kilkudziesięciu osób z powiatów płockiego i sierpeckiego; ponadto oddział partyzancki BCH Kazimierza Kuligowskiego „Fula” w czasie transportu broni w nocy z 13 na 14 listopada 1944 roku między Samborem a Kolonią Siemiątkowem natknął się na Niemców i własowców, z którymi stoczył dwugodzinną walkę. Mimo znacznej przewagi wroga, zarówno w ludziach jak i w uzbrojeniu, bechowcy wycofali się bez strat.

Równocześnie z ruchem ludowym, posiadającym dość bogate tradycje historyczne (w 1938 roku w pow. sierpeckim istniało 10 kół skupiających 400 działaczy SL)¹⁴, rozwijały działalność grupy „Sierpa i Młota”. Przełomem w ich działalności konspiracyjnej było utworzenie PPR. Działacze Związku Rad Robotniczo-Chłopskich powiatu sierpeckiego stali się głównymi organizatorami i działaczami partii nie tylko w sierpeckim, ale i na terenach rypińskiego oraz płońskiego.

W strukturze organizacyjnej PPR, powiat sierpecki wszedł w skład Okręgu Płockiego partii. Komitet Okręgowy utworzono na zebraniu organizacyjnym w dniu 25 kwietnia 1942 roku w stodole Kalinowskiego koło Bielska. Udział w spotkaniu wzięli również działacze z sierpeckiego: Bolesław Lewandowski, Czesław Małkowski, Antoni Sulkowski i Zygmunt Szewczykiewicz. Opóźnienie powołania do działalności PPR Okręgu Płockiego spowodowane było aresztowaniem w nocy z 3 na 4 kwietnia w rejonie Brzozowo — Grabina, przekraczającego granicę Generalnego Gubernatorstwa, Zygmunta Wolskiego, przewidzianego na sekretarza Okręgu. W okresie początkowej działalności KO Płock podlegał V Komitetowi Obwodowemu Łódzkiemu, ale po licznych aresztowaniach, jakich dokonali Niemcy w 1943 roku na terenach tego Obwodu oraz w Łodzi, KO Płock stracił kontakt z ośrodkiem łódzkim i od sierpnia tego roku nawiązał bezpośrednią łączność z Komitetem Centralnym PPR i Dowództwem Głównym GL. KC PPR delegował tutaj swego przedstawiciela Mariana Baryłę „Bartek”, a następnie od maja 1944 roku Jadwigę Sabinę Ludwińską „Marta”.

Trzonem organizacyjnym powstającej partii w powiecie sierpeckim była grupa „Sierpa i Młota”. Charakterystycznym zjawiskiem na tym terenie było to, że komórki peperowskie łatwiej było tworzyć na wsi niż w mieście. Tam bowiem były znaczne wpływy Armii Krajowej. Komitet Powiatowy PPR w Sierpcu powstał w czerwcu 1942 roku.¹⁵ Pierwszym sekretarzem został Feliks Peda¹⁶, a od października 1944 roku Józef Kwaśniewski. Członkami Komitetu w latach 1942—1945 byli: Antoni

Sulkowski, Michał Paprocki, Jan Pejta, Lucjan Markowski, Feliks Sołdek, Antoni Zbrojewski, Franciszek Balski i Szczepan Kozakowski.¹⁷ Powołano również do działalności Komitet Miejski z sekretarzem Józefem Kwaśniewskim na czele, który po aresztowaniu Feliksa Pedy pełnił funkcję sekretarza Komitetu Powiatowego. W skład Komitetu Miejskiego weszli: Waclaw Błaszczak, Stanisław Bretyn, Józef Chmielewski, Wincenty Erszkowicz, Antoni Firgolski, Leonard Grabowski, Herman Joński, Franciszek Kłos, Jan Rudowski, Adam Wiśniewski i Aleksander Wnuk. Część członków Komitetu Miejskiego pod koniec 1944 roku i wkrótce po wyzwoleniu weszła w skład KP PPR.

W drugiej połowie 1942 roku rozpoczęły swoją działalność organizacje PPR w terenie. Latem tego roku utworzono komórkę partyjną w Skoczowie, której sekretarzem został Michał Paprocki. Organizacja ta, skupiająca kilkunastu członków (m.in. Bolesław Lewandowski, Lucjan Markowski, Cezary Siwiński, Henryk Kuciński, Antoni Zbrojewski, Jan Pejta, Aleksander Pejta, Leon Pejta i jego siostra Kuśmierek oraz Jan Tokarski), działała do wyzwolenia. W tym czasie powołano także do życia komórkę partyjną w Mochowie. Na jej czele stanął Franciszek Jankowski. Ponadto działali w niej: Kaluga, Szewczyk, Józef Tokarski i Adam Jankowski. Latem tego roku powstała i aktywnie działała organizacja peperowska w Maku, na czele której stanął Włodarski. Jej członkami byli: Teofil Filarski, Czesław Rojczyk, Kozłowski i Stefan Kowalkowski. W tym czasie rozpoczęła funkcjonowanie organizacja partyjna w Gójsku. Sekretarzem został Antoni Sulkowski, członkami zaś m.in. Włodzimierz Ziemiecki, Podgórcy i Adamkiewicz. W marcu 1943 roku rozpoczęła działalność organizacja peperowska w Raciążu, w skład której weszli m.in. Bronisław Rakowski i Dawidziak. Funkcję sekretarza pełnił Franciszek Bienkowski.¹⁸ Latem tego roku utworzono komórkę partyjną w Koziębrodach na czele z Franciszkiem Balskim. Członkami jej byli: Waclaw Bodalski, Adam Kaliszewski, Szczepan Kozakowski z Malewa i Ignacy Kuźniewski. Jesienią powołano także do działalności komórkę peperowską we wsi Żukowo-Strusie. W skład jej weszli: Józef Kwaśniewski, Lucjan Ciarka, Witold Kwasiborski, Tadeusz Rakowski i Franciszek Bienkowski. Funkcję sekretarza pełnił Bronisław Rakowski. W tym też czasie komórkę partyjną w Woli Grabieckiej zorganizował Henryk Kuciński, na czele której stanął Kazimierz Wolski. W skład jej weszli: Leon Maciejewski, Czesław Rakowski, Franciszek Brodowski, Józef Pruszkowski, Stanisław Zdunczyk i Jan Repetyński.¹⁹

Wraz z tworzeniem komórek PPR, przystąpiono do organizowania oddziałów Gwardii Ludowej. Tereny powiatu sierpeckiego, pozbawione większych kompleksów leśnych, nie sprzyjały rozwojowi organizacji zbrojnych i prowa-

dzeniu akcji partyzanckich. Ze względu na nieodpowiednie warunki terenowe, od połowy 1942 roku główny nacisk położono na zdobywanie na wrogu broni i amunicji, likwidowanie konfidentów, atakowanie linii komunikacyjnych oraz walkę z transportem i gospodarką niemiecką.²⁰

Na terenie Sierpca z inicjatywy Hermana Jońskiego „Biegas”, zebranie organizacyjne GL odbyło się przy ulicy Kilińskiego 33. Początkowo w jej skład weszły trzy osoby, ale dość szybko grupa ta powiększała się i wkrótce liczyła 16 zorganizowanych, wśród których znaleźli się m.in. Laskowski, Pawłowski, Wiśniewski i Wnuk.

Dowódcą GL, a następnie AL na powiat sierpecki był Feliks Sołdek „Skiba”. Oddziały gwardzistów powstały w wielu wsiach powiatu. W Skoczkowie organizatorem GL był miejscowy nauczyciel Jureczko, który po Bolesławie Lewandowskim został szefem sztabu GL w Okręgu Płockim PPR.²¹ Nieco później grupę wypadową GL w Żukowie-Strusiach zorganizował Marian Kanigowski „Kuper”, która dość szybko skupiła 12 osób. Funkcję instruktora szkoleniowego pełnił Henryk Czarnecki.²² W sierpniu i wrześniu 1942 roku powołano dowództwo GL na powiat sierpecki w składzie: F. Sołdek „Skiba” — dowódca, szef sztabu Marian Jureczko „Zagończyk”, Lucjan Markowski „Czołg”, Herman Joński „Biegas”, Władysław Tokarski „Kruk” oraz Włodzimierz Ziemiecki „Żelazny”.²³

Zimą 1942 na 1943 rok wiele uwagi poświęcono problemom szkolenia bojowego i politycznego członków GL, zaś wiosną 1943 roku, wraz z ożywieniem działalności gwardzistów na terenach okupowanych w kraju, nastąpiła aktywizacja grup bojowych w sierpeckim i ich rozwój organizacyjny. W marcu tego roku utworzono dziesięcioosobową grupę bojową GL pod dowództwem Włodzimierza Ziemińskiego, której terenem działania były pograniczne tereny powiatów sierpeckiego i lipnowskiego. W pierwszej połowie 1943 roku grupy bojowe liczyły w powiecie około 50 zorganizowanych.

Pierwszy chrzest bojowy gwardziści przeszli w nocy z 26 na 27 marca 1943 roku wykolejając pociąg towarowy w pobliżu stacji kolejowej Czumsk na linii Sierpc — Rypin (uszkodzono parowóz i 18 wagonów, przerwa w ruchu trwała 36 godzin). W kilka dni później, 1 kwietnia, podobnej akcji dokonano na stacji kolejowej w Szczutowie (wykolejono pociąg przez rozkręcenie szyn).²⁴ Dokonano również kilku akcji sabotażowych i terrorystycznych przeciwko gospodarce i aktywnie działającym na terenie powiatu Niemcom.

Działalność PPR i podjęta walka przeciwko okupantowi hitlerowskiemu, wzmogła jego czujność i kontrakcję. W marcu 1943 roku aresztowano w Gozdowie członka PPR Józefa Krupę i jego syna. Wielu peperowców i gwardzistów musiało się ukrywać. W drugiej połowie tego roku (sierpień, wrzesień i grudzień)

dokonano dalszych aresztowań; tylko w grudniu tego roku aresztowano 22 osoby.²⁵

Powołanie do działalności w noc sylwestrową 1943 roku Krajowej Rady Narodowej, zapoczątkowało nowy etap walki o wyzwolenie narodowe i społeczne. Przed organizacjami partyjnymi i całym aktywem stanęły nowe i trudne zadania. Dotyczyły one mobilizacji wszystkich sił patriotycznych i demokratycznych do wspólnej walki o wyzwolenie spod jarzma hitlerowskiego oraz przemiany społeczno-gospodarczej.

Decydującym wydarzeniem dla tworzenia Armii Ludowej i konspiracyjnych rad narodowych na terenach powiatu sierpeckiego i Okręgu Płockiego było zebranie KO PPR 29 stycznia 1944 roku w mieszkaniu Franciszka Balskiego w Osieku Parcele z udziałem przedstawiciela KC PPR ppłka Mariana Baryły „Bartek”. Uczestniczyli w nim także Kazimierz German (sekretarz KO PPR), Władysław Mazur, Jakub Krajewski, Mieczysław Bodalski i Jan Ptasieński. Zapadła wówczas decyzja o powołaniu do działalności na Północnym Mazowszu AL i konspiracyjnych rad narodowych. Ponadto członkowie otrzymali zadania przeprowadzenia rozmów z przywódcami innych ugrupowań politycznych i zbrojnych, celem utworzenia szerokiego frontu demokratycznego i nawiązania ścisłej współpracy.²⁶

Prace nad utworzeniem AL w Okręgu Płockim prowadzono w lutym 1944 roku, przekształcając grupy bojowe i sztaby GL w odpowiednie jednostki AL. Z rozkazu o podziale Okręgu i składu dowództwa z 4 lutego wynika, że dowódcą AL na Okręg Płocki mianowano kptą Władysława Mazura, oficerem łącznikowym i bezpieczeństwa w sztabie Okręgu — por. Lucjana Markowskiego. W powiecie sierpeckim, oznaczonym w nomenklaturze konspiracyjnej AL jako Dzielnica S-j, grupami bojowymi dowodził ppor. Feliks Sołdek, zaś funkcję szefa sztabu pełnił Jan Wiśniewski „Smieszny”.²⁷ Obok prac szkoleniowych aelowcy prowadzili ożywioną działalność zbrojną, m.in. 10 lutego zlikwidowali w Schabawej niemieckiego zarządcę majątku zdobywając przy tym broń, zaś w nocy z 23 na 24 marca podczas napadu na urząd gminy w Koziebrodach skonfiskowali maszynę do pisania oraz powielacz i papier, niezbędne do wydawania «Głosu Mazowsza». W styczniu grupa AL (L. Markowski, M. Bodalski, H. Joński i Rutkowski) zlikwidowała w Białyszewie komisarza gminnego Plotzkiego.²⁸

Aelowcy z powiatu sierpeckiego weszli także w skład utworzonej w Okręgu Płockim Brygady AL „Synowie Ziemi Mazowieckiej”, oraz do 2 Batalionu AL Ziemi Rypińskiej, sformowanego w początkach lipca 1944 roku, prowadzącego również walkę na terenach sierpeckiego.

Obok miejscowych garnizonowych sił AL, działały na tym obszarze oddziały i grupy wypadowe z innych powiatów, a także radzieccy

partyzanci z grup zwiadowczo-wywiadowczych skierowanych przez organa 2 Frontu Białoruskiego, dowodzone przez mjr. Genadiego Iwanowicza Bratczikowa „Smirnow” i kpt. „Piotrowicza” (NN) oraz zrzucona 26 października w rejonie Jaworowo Lipa ośmioosobowa grupa żołnierzy Wojska Polskiego pod dowództwem por. Tadeusza Dąbrowskiego²⁹, która podlegała Polskiemu Sztabowi Partyzanckiemu, ale ściśle współdziałała z AL.

W końcu października 1944 roku oddziały AL dowodzone przez por. W. Rypińskiego wspólnie z grupą radziecką mjr. Bratczikowa stoczyły walkę z oblawa niemiecką w okolicach Myśliña i Zalesia. W końcu listopada na stacji kolejowej Koziołek grupa AL pod dowództwem W. Ziemięckiego doprowadziła do zderzenia dwóch pociągów. Zniszczeniu uległy trzy lokomotywy i ponad sto wagonów osobowych z wojskiem i towarowym ze sprzętem wojskowym. Jedną z ostatnich walk, jaką stoczyli aelowcy z powiatu sierpeckiego wspólnie ze zwiadowcami radzieckimi mjr. Aleksieja Aleksandrowa Czernycha „Siergiejewa”, była akcja dokonana 15 stycznia 1945 roku we wsi Podleś; rozbito wówczas baterię artylerii nieprzyjaciela, zdobyto przy tym dwa działa i zaopatrzenie (jedno z dział stało przez pewien czas przed Domem Wolności w Sierpcu.

Oprócz walki zbrojnej z okupantem hitlerowskim, wiele wysiłku wniesiono do prac nad powołaniem konspiracyjnego aparatu władzy. Proces tworzenia rad narodowych w powiecie sierpeckim rozpoczął się od pertraktacji aktyw PPR z działaczami innych, istniejących na tym terenie organizacji politycznych, przede wszystkim z radykalnymi ludowcami. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że kilkakrotnie podejmowano tutaj próby porozumienia między SL „Roch” i BCh, a PPR i GL—AL.

Późną jesienią 1942 roku z inicjatywy Antoniego Załęskiego „Torf” doszło do spotkania w Osieku, przygotowanego organizacyjnie przez Aleksandra Ulanowskiego, przedstawicieli SL „Roch” i BCh: Antoniego Załęskiego, Kazimierza Kuligowskiego i Józefa Trześniewskiego oraz Mieczysława Bodalskiego, Lucjana Markowskiego i Feliksa Pedy z PPR. Rozmowy poświęcono głównie zagadnieniom współpracy między obiema organizacjami. Jednakże wypracowaniu w tym czasie, mimo poczynionych pierwszych kroków, ściślejszego współdziałania przeszkodziło aresztowanie i śmierć Antoniego Załęskiego wiosną 1943 roku.³⁰ Próby porozumienia na szczeblu podokręgu „Wkra” podejmowane były jeszcze wielokrotnie. Wiosną 1944 roku przeprowadzono szereg rozmów z przedstawicielami SL i dowódcami BCh. Mimo, że BCh formalnie zostały w ramach akcji scaleniowej wcielone do AK, to w rzeczywistości ich członkowie wyraźnie skłaniali się ku współpracy z AL.

W maju tego roku doszło do spotkania z przedstawicielami BCh podokręgu „Wkra” Tadeuszem Kuligowskim i Ryszardem Siemiątk-

kowskim koło Osieka i Żabowa. Następne spotkanie odbyło się w Tłubicach, powiatu płockiego, w mieszkaniu Grzybowskiej. Kolejne rozmowy miały miejsce 29 września w Szumaniu. Reprezentanci ludowców i bechowców godzili się na stałą współpracę oraz udział we wspólnych akcjach z AL, ale równocześnie wskazywali na zachowanie odrębności organizacyjnej. Również w październiku doszło do rozmów przedstawicieli PPR i AL z przywódcami „Rocha” i BCh na Kępie Gołuskiej, zwanej Wyspą Juranda, na Wkrze koło Myśliña. Udział w nich wzięło około 30 osób, w tym PPR i AL reprezentowali m.in. delegat KC PPR Jadwiga Ludwińska „Marta” oraz Mieczysław Bodalski, Władysław Marchoń, Jan Ptasieński i Bolesław Stępniewski. Ze strony BCh i SL „Roch” obecni byli: Franciszek Kalinowski, Mieczysław Kazimierowicz, Tadeusz Kuligowski, Jan Płocharski i Ryszard Siemiątkowski.³¹

Uzgodniono wówczas wspólne stanowisko odnośnie rad narodowych, ich struktury i charakteru, nie dopuszczenia do objęcia władzy przez przedstawicieli podziemia londyńskiego, wzajemnego informowania o zagrożeniu ze strony wroga, a także w sprawie ewentualnego udziału we wspólnych akcjach przeciwko okupantowi. Nie uzgodniono jednak wspólnego stanowiska AL i BCh w zakresie pełnego współdziałania. Pozytywne kroki na drodze porozumienia zostały zahamowane aresztowaniem działaczy BCh i SL „Roch”, m.in. Tadeusza Kuligowskiego.³² Fakt, że w szeregach PPR znalazło się wielu byłych radykalnych działaczy ludowych i Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”, umożliwiał urzeczywistnienie w praktyce zasadniczych problemów wynikających z podejmowanych wówczas rozmów. Prowadziło to do częstego łączenia się oddziałów AL z BCh na zasadach autonomicznych.³³

W imię realizacji koncepcji tworzenia szerokiego frontu walki z okupantem, kierownictwo PPR na północnym Mazowszu występowało również z licznymi inicjatywami do AK. Zaproponowano m.in. Lucjanowi Kołodziejkiemu „Gromek”, komendantowi AK na powiat sierpecki, stanowisko oficera operacyjnego w sztabie Okręgu AL. Mimo, że ten w obawie przed władzami zwierzchnimi propozycji nie przyjął, w rzeczywistości uczestniczył w wielu akcjach podejmowanych przez AL.

W wyniku wyteżonych prac organizacyjnych aktywu PPR, 27 czerwca 1944 roku na zebraniu w stodole Leona Pejty w Skoczkwie, ukonstytuowała się konspiracyjna Powiatowa Rada Narodowa na powiat sierpecki. Na posiedzeniu tym, w którym obok członków PPR uczestniczyli przedstawiciele SL i bezpartyjni, wybrano Radę w składzie: Michał Paprocki³⁴ ze Skoczkowa (przewodniczący) oraz Franciszek Balski z Osieka Parcele, Mieczysław Bodalski z Szumania Pustoły, Julian Filarski z Maku, Józef Głodkowski, Henryk Kuciński z Grąbca, Jakub Lewandowski z Zawidza, Lucjan Markowski z Białyszewa, Janina Piekarska z Żyto-

wa, Feliks Peda z Kosemina, Józef Siemiński ze Stropkowa, Cezary Siwiński ze Stropkowa, Jan Socha ze Zgagowa, Antoni Sulkowski z Gójska, Jan Szczepkowski z Warzyna, Jan Włodarski z Maku, Kazimierz Wolski z Woli Grąbieckiej, Antoni Zbrojewski z Żytowa i Stanisław Zduńczyk z Grąbca.³⁵

Wkrótce powołano do działalności, zgodnie z postanowieniem zebrania organizacyjnego PRN, gminne rady narodowe w Białyszewie, Bieżuniu, Gójsku, Koziebrodach i w Zawidzu. Na temat utworzenia PRN powiatu sierpeckiego w sprawozdaniu KO PPR pisano m.in.: „Rada powiatowa sierpecka ma skład na poziomie (radnych 11), wchodzą wszystkie organizacje, przewodniczący — ludowiec”.³⁶

Konspiracyjna PRN 4 października 1944 roku odbyła swoje plenarne posiedzenie poświęcone formom rozpowszechniania Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w terenie. Z ramienia KO PPR i Wojewódzkiej Rady Narodowej w posiedzeniu tym uczestniczył Mieczysław Bodalski.³⁷

W obliczu zbliżającego się wyzwolenia, z inicjatywy sekretarza KP PPR Józefa Kwaśniewskiego, zwołano zebranie Komitetu Powiatowego partii i PRN u Leona Pejty w Zgagowie. W spotkaniu tym uczestniczyło około 20 osób, członków PPR i PRN. Wiele uwagi poświęcono omówieniu sytuacji na froncie wschodnim i działalności AL na terenach sierpeckiej, przydzielono także zadania uczestnikom posiadzenia w chwili wyzwolenia. Dokonano jednocześnie podziału władzy w powiecie. Na stanowisko starosty wytypowano Henryka Kucińskiego, a na komendanta powiatowego Milicji Obywatelskiej — Hermana Jońskiego.³⁸

Dzięki wielu inicjatywom podejmowanym przez działaczy lewicowych przed wyzwoleniem, siły ludowodemokratyczne na Ziemi Sierpeckiej w zasadzie były przygotowane do przejęcia władzy, rozporządzały określoną siłą zbrojną i podziemnym aparatem władzy. W konsekwencji pozwoliło to na dość szybkie opanowanie chaosu towarzyszącego pierwszym dniom wolności.

PRZYPISY

- 1 Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2. Warszawa 1970, s. 78—82. W skład Rejencji Ciechanowskiej, która zgodnie z planami hitlerowskimi w niedalekiej przyszłości miała stać się integralną częścią Niemiec, weszły powiaty: płocki, płoński, pułtuski, ciechanowski, sierpecki, mławski, makowski, przasnyski oraz część działdowskiego. Obejmowała ona obszar 12 913,6 km² z 856 505 mieszkańcami.
- 2 T. Fijałkowski, *Pod kryptonimem „Wkra”*. Warszawa 1971, s. 16.
- 3 *Tamże*, s. 17.
- 4 Archiwum Państwowe m.st. Warszawy i Województwa Warszawskiego (dalej APW), Urząd Wojewódzki Warszawski (dalej UWW) Wydział Odszkodowań Wojennych, t. 24.
- 5 Informacja bieżąca nr 11/36 z 18 marca 1942 roku. Centralne Archiwum KC PZPR (dalej CA KC PZPR), t. 202/III/7.
- 6 Raport kpt. Konstantego Michalskiego, szefa Oddziału VI Biura Informacji i Propagandy z podokręgu „Olsztyn—Tuchola” AK o sytuacji panującej w powiatach Maków i Przasnysz zaszyfrowanych jako Ra i Rb. Sprawozdanie Obszaru Warszawskiego AK. *Tamże*, t. 203/X.
- 7 *Na szlaku zbrodni niemieckich. Nowe prawo karne dla Polaków i Żydów w Polsce*. «Rzeczpospolita» 1942, nr 2.
- 8 Centralny Związek Młodej Wsi „Siew” powstał w 1928 roku w wyniku rozłamu w Centralnym Związku Młodzieży Wiejskiej. Do czołowych działaczy należeli: Z. Załęski, J. Solarz, J. Dec, A. Bogusławski, A. Bien.
- 9 B. Dymek, *Dzieje PPR w Okręgu Płockim 1942—1945*, [w:] *Okręg Płocki 1942—1945*. Warszawa 1974, s. 22.
- 10 *Tamże*, s. 23.
- 11 Referat z sesji popularnonaukowej poświęconej XXX rocznicy powstania PPR. Materiały Komisji Historycznej przy Komitecie Miejskim PZPR w Sierpcu.
- 12 T. Fijałkowski, *Pod kryptonimem [...]*, wyd. cyt., s. 89—90.
- 13 P. Matusak, *Problemy organizacyjne Batalionów Chłopskich w latach 1940—1945*, «Wojskowy Przegląd Historyczny» 1976, nr 3, s. 201.
- 14 J. Borkowski, *Rozwój organizacyjny SL w latach 1931—1939*, [w:] «Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego» 1968, nr 10, s. 227.
- 15 *Kalendarium wydarzeń społeczno-politycznych na terenach powiatu sierpeckiego w latach 1939—1945*. Materiały Komisji Historycznej przy Komitecie Miejskim PZPR w Sierpcu.
- 16 *Tamże*. Aresztowany przez Niemców został wkrótce zwolniony. Po zwolnieniu proponowano, by opuścił miejsce stałego zamieszkania i ukrywał się. Peda odmówił jednak i nie przyjął propozycji organizacji, tłumacząc to zmęczeniem. Ponieważ wkrótce nastąpiły wzmoczone aresztowania, zwłaszcza członków partii, podejrzany o denuncjację, został zlikwidowany przez partyzantów w czerwcu 1944 roku.
- 17 M. Stysiak, *Polska Partia Robotnicza, Guardia Ludowa i Armia Ludowa w powiecie sierpeckim*, [w:] *Okręg Płocki [...]*, wyd. cyt., s. 251.
- 18 *Kalendarium [...]*, mat. cyt.
- 19 *Referat z sesji [...]*, mat. cyt.
- 20 M. Stysiak, *Polska Partia Robotnicza [...]*, wyd. cyt., s. 253.
- 21 *Referat z sesji [...]*, mat. cyt. W *Kalendarium [...]*, mat. cyt., podaje się, że grupa GL powstała w Skoczkwie 17 października 1942 roku.
- 22 *Tamże*. Grupę tę utworzono w listopadzie 1942 roku.
- 23 M. Stysiak, *Polska Partia Robotnicza [...]*, wyd. cyt., s. 253.
- 24 B. Kobuszewski, *Zarys działalności organizacyjno-bojowej Gwardii i Armii Ludowej w Okręgu Płockim (1942—1945)*, [w:] *Okręg Płocki [...]*, wyd. cyt., s. 71. W *Kalendarium [...]* mat. cyt., podaje się, że pierwszą akcję bojową przeprowadzili gwardziści pod dowództwem W. Ziemięckiego w nocy z 18 na 19 kwietnia 1943 roku wykołując pociąg na stacji kolejowej w Szcutowie (rozkręcono szyny).
- 25 M. Stysiak, *Polska Partia Robotnicza [...]*, wyd. cyt., s. 255.
- 26 *Referat z sesji [...]*, mat. cyt.

- ²⁷ Tamże; M. Stysiak pisze, że w skład dowództwa weszli: ppor. F. Sołdek, sierżanci: H. Joński i W. Ziemiński.
- ²⁸ M. Stysiak, *Polska Partia Robotnicza [...], wyd. cyt.*, s. 259—260.
- ²⁹ B. Kobuszewski, *Zarys działalności organizacji bojowej Gwardii Ludowej i Armii Ludowej w Okręgu Płockim (1942—1945)*. Referat przygotowany na sesję historyczną w Płocku poświęconą walce PPR, GL—AL Okręgu Płockiego w latach 1942—1945. Warszawa—Płock 1972, s. 40. Mps.
- ³⁰ T. Fijałkowski, *Pod Kryptonimem [...], wyd. cyt.*, s. 226.
- ³¹ J. S. Ludwińska, *Drogi i ludzie*. Warszawa 1965, s. 188.
- ³² Tamże, s. 288—290.
- ³³ T. Fijałkowski, *Pod kryptonimem [...], wyd. cyt.*, s. 266—275.
- ³⁴ „Był żołnierzem armii carskiej. W czasie wojny światowej znalazł się daleko, w Mandżurii, gdzie kilka miesięcy przebywał wśród Chińczyków. Po powrocie do kraju bieda wypędziła go szukać chleba do Niemiec, potem do Francji. Przed wojną w Skoczkwie zorganizował Stronnictwo Ludowe, a w czasie wojny — grupę „Młota i Sierpa”, do której przystała większość przedwojennych ludowców. Był prześladowany przez Niemców. Cieszy się naszym zaufaniem” — pisał M. Bodalski. *Tenże, Pierwsza konspiracyjna sesja Sierpeckiej Powiatowej Rady Narodowej*, «Notatki Płockie» 1974 nr 3/77, s. 11—12.
- ³⁵ B. Dymek, *Konspiracyjne rady narodowe w Okręgu Płockim*, [w:] *Okręg Płocki [...], wyd. cyt.*, s. 210.
- ³⁶ CA KC PZPR, t. 190/1—5. Należy zaznaczyć, że ludowcy z „Rocha” wzięli udział w tworzeniu i funkcjonowaniu administracji podziemnej rządu emigracyjnego. Administrację tę w postaci delegatury okręgowej (w listopadzie 1941 roku urząd delegata wojewódzkiego objął członek SP Józef Kwasiborski „Niemira”. Jego zastępcą na północne Mazowsze, czyli terenach wcielonych do Rzeszy, był z ramienia SN — przemysłowiec, właściciel zakładów cukierniczych w powiecie sierpeckim, Kazimierz Ilowiecki „Sierpecki”, zaś jego zastępcą Franciszek Midura.) oraz jej agend powiatowych tworzyli, w myśl odgórnego porozumienia, przedstawiciele czterech stronnictw politycznych (PPS WRN, SP, SL „Roch” i SN) wchodzących w skład tzw. obozu londyńskiego. Tworzenie tych władz na terenach woj. warszawskiego rozpoczęto dopiero pod koniec 1941 roku. Natomiast na terenach Północnego Mazowsza prace te podjęto dopiero w 1943 roku organizowaniem delegatur powiatowych mających w zasadzie charakter nominalny. Kierownikiem delegatury powiatowej na powiat sierpecki był F. Midura, nauczyciel, członek SL „Roch”. K. Przybysz, *Wpływy konspiracyjnego ruchu ludowego w Okręgowej Delegaturze rządu RP*, [w:] *Ruch ludowy na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu*. Warszawa 1975, s. 248—249.
- ³⁷ *Kalendarium [...], mat. cyt.*
- ³⁸ Wspomnienia z ostatniego przed wyzwoleniem zebrania KP PPR i PRN w dniu 28 października 1944 roku. *Referat [...], mat. cyt.* Nieco inaczej pisze na ten temat M. Stysiak. Podaje on, że zebranie to odbyło się w końcu września 1944 roku w domu J. Kwaśniewskiego przy ulicy W. Reymonta z udziałem 30 osób. W świetle materiałów i wspomnień twierdzenie to jest nie do przyjęcia. *Tenże, Polska Partia Robotnicza [...], wyd. cyt.*, s. 256.

